

ԳԱՐԻԿ ՍՏԱՄԲՈԼՅՅԱՆ

Հայ-Ռուսական (Սլավոնական) համալսարանի իրավաբանական ֆակուլտետի սահմանադրական և մունիցիպալ իրավունքի ամբիոնի հայցորդ

ԱՆՄԻՋԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՌՈՒՄԱՍՏԱՆԻ ԴԱՇՆՈՒԹՅԱՆ ՏԵՂԱԿԱՆ ԻՆՔՆԱԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ

Տեղական ինքնակառավարման համակարգում անմիջական ժողովրդավարությունը իրենից ներկայացնում է քաղաքացիների ուղղակի մասնակցությունը տեղական նշանակության հարցերի քննարկման, մշակման և որոշումների կայացման, ինչպես նաև այդ որոշումների կյանքի կոչման վերահսկողության մեջ:

Տեղական ինքնակառավարումը պետության վարչատարածքային միավորներում հանրային իշխանության կազմակերպման երկու ձևերից մեկն է, մարդկության պատմության մեջ ժողովրդավարության կարևոր իմաստիտուտներից մեկը: Նրա ստեղծման առաջին պատճառը տեղային համայնքների կամքն էր, որը իրականացվում էր բնակչության ինքնակազմակերպման, ինքնագործունեության և ինքնակարգավորման սկզբունքների միջոցով:

Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունը հռչակում է. «Հայաստանի Հանրապետությունում իշխանությունը պատկանում է ժողովրդին: Ժողովուրդն իր իշխանությունն իրականացնում է ազատ ընտրությունների, հանրաքվեների, ինչպես նաև Սահմանադրությամբ նախատեսված պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ու պաշտոնատար անձանց միջոցով» (հոդված 3): Ժողովրդավարությունը, որպես սահմանադրական կարգի հիմք, ենթադրում է ժողովրդի կողմից իր իշխանության անմիջական իրացում, ինչպես նաև պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների (Ռուսաստանի Դաշնության Սահմանադրություն, մաս 2, հոդ. 3):

Ինչպիսի՞ն է անմիջական ժողովրդավարության և տեղական ինքնակառավարման հարաբերակցությունը: Ըստ Վ.Յ. Կիրովի, ինքնակառավարումը պետք է մեկնաբանվի ազատության և ժողովրդավարության ենթատեքստում: Ժամանակակից հասարակությունում ինքնակառավարման միտումը արտա-

հայտված է ժողովրդի ինքնուրույնության սկզբունքում և մեծամասնության կանոնում, որը հանդիսանում է որոշումների ժողովրդավարական կայացման, ժողովրդավարական կառավարման սկզբնաղբյուրը¹: Տեղական ինքնակառավարման համակարգի համար անմիջական ժողովրդավարության նշանակությունը որոշվում է նաև նրանով, որ խմբակցությանը, որը կազմված է մի քանի հարյուրյակից կամ մի քանի հազար մարդուց, ավելի հեշտ է ձևավորել անմիջական մասնակցության հիման վրա, քան երկրի, որում ապրում են մի քանի միլիոն բնակչություն, կամ կայսրության, որտեղ նրանք հարյուր միլիոն են²:

Տեղական ինքնակառավարման կազմակերպման մեջ առավել վառ արտահայտվում է իշխանության՝ ժողովրդին մոտենալու գաղափարը: «Հասարակության մեջ ժողովուրդը իշխանության աղբյուրն է, գրել է Ա. դե Տոկվիլը, սակայն ավելի անմիջական, քան համայնքում. նա ոչ մի տեղ չի իրացնում իր իշխանությունը»³:

Անմիջական ժողովրդավարություն և տեղական ինքնակառավարում հասկացությունների համադրումը հնարավորություն է տալիս բացահայտել այն ընդհանուր գծերը, որոնք բնութագրում են այնպիսի հասարակական երևույթների միասնական բնույթը, ինչպիսիք են անմիջական ժողովրդավարությունը և ինքնակառավարումը, և որոշել նրանց տարբերությունը:

Անմիջական ժողովրդավարության և ինքնակառավարման նմանությունը կայանում է նրանում, որ երկու ինստիտուտները ժողովրդաիշխանության տարատեսակներն են, որը ենթադրում է քաղաքացիների մասնակցությունը տեղական նշանակության հարցերի քննարկման և որոշումների կայացման մեջ: Նրանք ունեն ընդհանուր նպատակ՝ ինքնակառավարման մեջ քաղաքացիների առավել լայն և արդյունավետ ներգրավվածությանը հետզհետե անցում:

Անմիջական ժողովրդավարության և տեղական ինքնակառավարման տարբերությունն այն է, որ ինքնակառավարումը, նախ և առաջ, տեղական միության տեղական նշանակության խնդիրների լուծման հատկանիշ(որակն) է: Այն իրականացվում է ինչպես ընտրական մարմինների, որոնք ձևավորվում են տեղական ինքնակառավարման մասին ՀՀ օրենքի համաձայն, այնպես էլ այլ մարմինների միջոցով, որոնք ստեղծվում են մունիցիպալ մարմինների կանոնադրության հիման վրա, տարածքային հասարակական ինքնակառավարման և անմիջական ժողովրդավարության ինստիտուտի միջոցով: Հետևաբար անմիջական ժողովրդավարությունը հանդես է գալիս որպես կազմակերպական մեխանիզմի մաս, որը ապահովում է այդ հատկանիշի իրացումը, որը իր մեջ ներառում է տեղական ինքնակառավարման մեջ քաղաքացիների անմիջական մասնակցության միջոցների և ձևերի համակարգը: Այլ կերպ ասած՝ տեղական ինքնակառավարումը և անմիջական ժողովրդավարությունը հարաբերակցվում են որպես նրա իրացման հատկանիշ և ձև: Տեղական ինքնակառավարումը իրենից ներկայացնում է անմիջական և ներկայացուցչական ժողովրդավարության օրգանական համակցություն, իրացման հնարավորություններով և ձևերով ավելի լայն է, քան անմիջական ժողովրդավարությունը:

Անմիջական ժողովրդավարությանը կարելի է ներկայացնել համակարգի տեսքով, որը ունի երեք մակարդակ՝ հիմնարար արժեքներ, ինչը կազմում է բովանդակությունը, անմիջական ժողովրդավարության էությունը, ժողովրդավարության արժեքների իրացման և ձեռքբերման մեխանիզմ, սահմանադրական-իրավական ինստիտուտներ և նորմեր, որոնց միջոցով վերը նշված արժեքները ստանում են անմիջական հիմնավորում, ամրագրում և որոշում են իրավական նշանակությունը:

Անմիջական ժողովրդավարության՝ որպես առավել ընդհանրական համակարգի՝ ժողովրդավարության, ենթահամակարգի բովանդակությունը կազմում է բարոյական, քաղաքական, իրավական արժեքների ամբողջությունը: Հեղինակները, որոնք տարբեր հայեցակարգերի կողմնակիցներ են և սահմանում են ժողովրդավարությունը որպես պետության ձև, քաղաքական ռեժիմ, քաղաքական գաղափարախոսություն, քաղաքական գործընթաց, քաղաքական շարժում, դրա հետ մեկտեղ՝ այս բոլոր սահմանումներում, որպես ժողովրդավարության հիմնարար արժեք,

նշում են մեծամասնության իշխանությունը փոքրամասնության, անհատի ազատության և քաղաքական իրավունքները, անհատների հավասարության, պետության կողմից մարդու իրավունքները հարգելու պայմանով: Այս քաղաքական և քաղաքական արժեքները իրավական ամրագրում են ստացել ժամանակակից ժողովրդավարական պետությունների սահմանադրություններում և ունեն միջազգային ճանաչում:

Անմիջական ժողովրդավարությունը, որպես արժեքների համակարգ, իրականացվում է այն սահմանադրական կարգի հիմքերի միջոցով, որոնք գործում են տեղական ինքնակառավարման համակարգում՝ ընտրություն, պլյուրալիզմ, իրավական օրենքներով և, նախ և առաջ, Սահմանադրությամբ առաջնորդում: Տվյալ ինստիտուտների թվարկումը թույլ կտա տեսնել, որ անմիջական ժողովրդավարությունը իրականացվում է ոչ թե բյուրոկրատական, բռնի, մարդուն ճնշող միջոցների հիման վրա, այլ նրանցով, որոնք «դեմքով ուղղված են դեպի մարդը»: Այսպես՝ անմիջական ժողովրդավարությունը, որպես կառավարման մեխանիզմ, իրենից ներկայացնում է ինստիտուտների, որոշումների մշակման գործընթացների ամբողջություն, որը ապահովում է, ժողովրդավարության արժեքներին համաձայն, տեղական ինքնակառավարման համակարգի գործունեությունը, որն էլ հնարավորություն է ստեղծում հաշվի առնել տեղական կյանքի հարցերի գծով տեղական համայնքի կարծիքը:

Անմիջական ժողովրդավարությունը կարելի է դիտարկել օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ տեսանկյունից:

Օբյեկտիվորեն տեղական ինքնակառավարման համակարգում անմիջական ժողովրդավարությունը բնութագրում է իրավական նորմերի ամբողջությունը, որը կազմում է ինչպես Ռուսաստանի Դաշնության, այնպես էլ Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական իրավունքի գերագույն ինստիտուտը և տեղական ինքնակառավարման իրականացման ժամանակ կարգավորում է տեղական համայնքի անդամների կամքի անմիջական արտահայտման ձևերը:

Սուբյեկտիվորեն անմիջական ժողովրդավարությունը քաղաքացու իրավունքն է կամքի անմիջական արտահայտման միջոցով մասնակցել տեղական ինքնակառավարման իրականացմանը: Տեղական համայնքի անդամների կամքի անմիջական արտահայտման միջոցով տեղական ինքնակառավարման

իրականացմանը մասնակցելու իրավունքը իրացվում է հասարակական բնույթի մունիցիպալ իրավունքների խմբի միջոցով: «Հասարակական-իրավական ոլորտում քաղաքացու գործունեությանը բնորոշ է իրավունքի և ազատության իրացումը ինքնաիրացման ճանապարհով հասարակական ինստիտուտների միջոցով: Ի տարբերություն մասնավոր իրավունքի նորմերի, որոնք քաղաքացուն հնարավորություն են տալիս թույլատրելի օրինական ձևերով ինքնուրույն իրացնել իր իրավունքները, այստեղ մշտապես առաջանում են երկկողմանի հարաբերություններ: Որպես մի կողմ մշտապես հանդես է գալիս իշխանական հարաբերությունների սուբյեկտը, որին օրենքով առաջադրված է քաղաքացիների ազատության, իրավունքների իրացմանը նպաստելու և երաշխավոր լինելու պարտավորությունը»⁴:

Օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ տեսանկյունից անմիջական ժողովրդավարությունների միջև գոյություն ունի սերտ փոխկապվածություն, օրգանական կախվածություն և փոխազդեցություն: Դրա համար էլ կարելի է խոսել մի սոցիալ-իրավական երևույթի երկու կողմերի(օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ) մասին, որոնց փոխազդեցության բացակայության դեպքում չի կարող գոյություն ունենալ և կյանքի կոչվել տեղական նշանակության հարցերի լուծման ժամանակ տեղական համայնքի անդամների կամքի անմիջական արտահայտումը: Անմիջական ժողովրդավարությունը, որպես սոցիալ-իրավական երևույթ, ենթադրում է ոչ միայն իրավական նորմերի առկայություն, որոնք ներառված են օրենսդրությունում և այլ աղբյուրներում, այլ նաև իրավաբանական և ֆիզիկական անձանց սուբյեկտիվ իրավունքները և իրավասությունները: Տեղական մակարդակով անմիջական ժողովրդավարության մասնակիցների սուբյեկտիվ իրավունքներից դուրս գոյություն չունի ընդհանուր նորմերի իրացումը, որոնք կազմում են անմիջական ժողովրդավարությունը օբյեկտիվ կողմը:

Օբյեկտիվ տեսանկյունից անմիջական ժողովրդավարության առարկա են հանդիսանում այն հարաբերությունները, որոնք առաջանում են տեղական ինքնակառավարման համակարգում տեղական նշանակության հարցերի լուծման ուղղությամբ քաղաքացիների կամքի անմիջական արտահայտման հետ կապված:

Իրավահարաբերությունները, որոնք կազմում են անմիջական ժողովրդավարության ինստիտուտի առարկան, կարելի է դիտարկել լայն և նեղ իմաստով`

իրավական նորմերի հարաբերությամբ առանձնացնելով նրանց երկու տեսակ: «Լայն իմաստով` իրավահարաբերություն ասելով հասկանում ենք մինչև օրենքը օբյեկտիվորեն առաջացող սոցիալական փոխազդեցության հատուկ ձև, որի մասնակիցները ունեն փոխադարձ, միմյանց լրացնող իրավունքներ և պարտավորություններ և դրանք իրացնում են պետության կողմից չարգելված հատուկ կարգով իրենց պահանջմունքների և շահերի բավարարման նպատակով: Նեղ իմաստով` իրավահարաբերություն ասելով հասկանում ենք սոցիալական հարաբերության տարատեսակ, որը կարգավորվում է իրավական նորմերով, և որի մասնակիցները ունեն փոխադարձ, միմյանց լրացնող իրավունքներ և պարտավորություններ և դրանք իրացնում են պետության մարմինների կողմից երաշխավորված և պաշտպանված հատուկ կարգով իրենց պահանջմունքների և շահերի բավարարման նպատակով: Այլ կերպ ասած` այս տեսակի իրավահարաբերություն ասելով` հասկանում ենք իրավական նորմը գործողության մեջ»⁵:

Լայն իմաստով` սահմանված իրավահարաբերությունը կազմում է անմիջական ժողովրդավարության փաստացի ինստիտուտների հիմքը: Նրանք, ինչպես արդեն նշվել է, առաջանում են մինչև օրենքը, «ծառայում են որպես իրավական նորմերի աղբյուր, այսինքն` ձևավորում են հասարակական, այսինքն` նաև պետական կամքը»<sup>6</sup>: Նեղ իմաստով արտահայտված` իրավահարաբերությունը, որը առաջանում է իրավական նորմերի հիման վրա, իրացնում է պետական կամքը (Ռուսաստանի Դաշնության և նրա սուբյեկտների ակտեր) կամ հասարակական կամքը (տեղական ինքնակառավարման մարմինների ակտեր), կրում է ընդհանուր (անդեմ) բնույթ, երաշխավորվում և պաշտպանվում է պետության կողմից: Նրանք կազմում են անմիջական ժողովրդավարության ինստիտուտների իրավական հիմքը:

Այն իրավահարաբերությունների տեսակները, որոնք առաջանում են նորմերի հիման վրա, որոնք օբյեկտիվորեն կազմում են անմիջական ժողովրդավարությունը, կարելի է տարբերակել հիմնավորված դասակարգման միջոցով:

Կախված իրավական կարգավորման առարկայից` նրանք բաժանվում են տեղական ընտրությունների, տեղական հանրաքվեների, քաղաքացիների հավաքների, հավաքների և հանրային ցույցերի, պատգամավորների և տեղական ինքնակառավարման ընտրովի պաշտոնատար անձանց հաշվետվու-

թյունների, պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններ քաղաքացիների դիմումների, հանրագրերի, ժողովրդի իրավաստեղծ նախաձեռնությունների անցկացման ոլորտի հարաբերություններին:

Ըստ նորմերի բնույթի, որոնք կարգավորում են քաղաքացիների կամքի անմիջական արտահայտման ոլորտում հարաբերությունները, նրանք բաժանվում են նյութաիրավականի և դատավարականի: Նյութական իրավահարաբերությունները առաջանում են նյութական իրավունքի նորմի հիման վրա: Նրանցում իրացվում է իրավունքների և պարտավորությունների բովանդակությունը: Դատավարական իրավահարաբերությունները առաջանում են դատավարական նորմերով և դիտարկում են սուբյեկտների իրավունքների և պարտավորությունների իրացման ընթացակարգերը:

Հարաբերությունները, որոնք օբյեկտիվ տեսանկյունից կազմում են անմիջական ժողովրդավարության առարկան, կարող են լինել ընդհանուր և կոնկրետ: Ընդհանուր իրավահարաբերությունների հիմքում ընկած են սահմանադրական և այլ նորմերը, որոնք որոշում են մունիցիպալ իրավունքները և տեղական համայնքի անդամների ազատությունը: Նրանք իրենցից ներկայացնում են իրավական վիճակ: Կոնկրետ իրավահարաբերությունները առաջանում են որոշակի մունիցիպալ իրավունքի և տեղական համայնքի անդամների ազատության իրացման ժամանակ:

Օբյեկտիվ տեսանկյունից անմիջական ժողովրդավարության առարկան կազմող իրավահարաբերությունների բովանդակությանը բնորոշ են որոշակի առանձնահատկություններ:

Նախ և առաջ, դա նման հարաբերությունների հանրային բնույթն է: Վառ օրինակ կարող են ծառայել հարաբերությունները, որոնք առաջանում են տեղական ընտրությունների, հանրաքվեների, հանրային ցույցերի անցկացման գործընթացում:

Բացի այդ, հարաբերությունները, որոնք օբյեկտիվ տեսանկյունից կազմում են անմիջական ժողովրդավարության առարկան, ըստ իրենց բնույթի, երկկողմանի են: Եվ մի կողմով մշտապես հանդես է գալիս իշխանության իրավասությամբ սուբյեկտը, որի վրա օրենքով դրված է քաղաքացու ազատության, իրավունքի իրացման օժանդակման և դրանց երաշխավոր լինելու պարտավորությունը: Անվիճելի է սահմանադրական հրամանը. «Մարդու և քաղաքացու

իրավունքների և ազատության ճանաչումը, պահպանումը և պաշտպանումը պետության պարտավորությունն է» (Ռուսաստանի Դաշնության Սահմանադրություն, հոդված 2):

Անմիջական ժողովրդավարությունը բնութագրվում է հիմնական ինստիտուտների, նրա բաղկացուցիչների բազմազանությամբ: Հասարակության զարգացման ժամանակակից փուլում տեղական ինքնակառավարման համակարգում անմիջական ժողովրդավարության ինստիտուտների թվին են պատկանում տեղական հանրաքվեները, ընտրությունները, քննարկումները, ժողովրդի իրավաստեղծ նախաձեռնությունը, տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրողների և տեղական ինքնակառավարման ընտրովի պաշտոնատար անձանց վաղաժամկետ պատասխանը, ըստ բնակչության վայրի՝ քաղաքացիների հավաքները, տեղական ինքնակառավարման մարմիններին և հասարակական միավորումներին քաղաքացիների դիմումները, ընտրողների առաջ տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրովի անդամների և տեղական ինքնակառավարման ընտրովի պաշտոնատար անձանց հաշվետվությունները, միտինգները, ցույցերը, փողոցային երթերը:

Անմիջական ժողովրդավարության ինստիտուտների այս թվարկման մեջ չեն ներառվել ընտրողների հրահանգները՝ հաշվի առնելով այն, որ դրանք հիմա չեն նախատեսվում Ռուսաստանի Դաշնության բազմաթիվ օրենսդրական սուբյեկտների և դաշնային օրենսդրության կողմից, ինչի արդյունքում նրանք շատ հազվադեպ են գործնականորեն կիրառվում տեղական ինքնակառավարման մարմինների և մունիցիպալ միավորման բնակչության հարաբերություններում:

Անմիջական ժողովրդավարության ինստիտուտները կարևոր դեր են խաղում տեղական ինքնակառավարման համակարգում:

Նախ և առաջ, դա տեղական համայնքի գործերի կառավարման մեջ մասնակցության գծով տեղական ինքնակառավարման մարմինների և քաղաքացիների միջև միջնորդավորված հասարակական հարաբերությունների իրավական ձևերից մեկն է: Անմիջական ժողովրդավարության նման ինստիտուտների, ինչպիսիք են ընտրությունները, բնակչության հավաքները և այլն, միջոցով ապահովվում է տեղական ինքնակառավարման համակարգի, նրա մարմինների բոլոր կարևոր օղակների ձևավորումը և գոր-

ծունեությունը:

Երկրորդ՝ անմիջական ժողովրդավարության որոշ ինստիտուտներ(տեղական հանրաքվեներ, քաղաքացիների հավաքներ և այլն) իրենք են մտնում տեղական ինքնակառավարման համակարգի մեջ՝ կազմելով նրա անբաժանելի մասը:

Երրորդ՝ անմիջական ժողովրդավարության առանձին ինստիտուտները(ընտրողների առաջ տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրովի անդամների և տեղական ինքնակառավարման ընտրովի պաշտոնատար անձանց հաշվետվությունները, տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրական մարմինների ընտրողների և տեղական ինքնակառավարման ընտրովի պաշտոնատար անձանց վաղաժամկետ պատասխանը, ըստ բնակության վայրի՝ քաղաքացիների հավաքները և այլն) հանդիսանում են քաղաքացիների և նրանց կողմից ձևավորվող տեղական ինքնակառավարման մարմինների միջև հակադարձ կապի անհրաժեշտ տարր, և այս տեսանկյունից՝ նրանք հանդիսանում են տեղական ինքնակառավարման համակարգի ներկայացուցչական ժողովրդավարության անբաժան մասը: Շնորհիվ քաղաքացիների և տեղական ինքնակառավարման մարմինների հակադարձ կապի, որը իրացվում է անմիջական ժողովրդավարության ինստիտուտների միջոցով՝ ապահովվում է տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից առանձին քաղաքացիների, կոլեկտիվի և հասարակական միավորումների տնտեսական, սոցիալական պահանջմունքներին օպերատիվ արձագանքելու հնարավորությունը:

Անմիջական ժողովրդավարության ինստիտուտը կարող է համարվել կայացած միայն այն ժամանակ, երբ նրա կենսունակությունը, օգտակարությունը և անհրաժեշտությունը հաստատված է երկարաժամկետ հասարակական պրակտիկայով: Անմիջական ժողովրդավարության այն ինստիտուտների, որոնք միայն երկարաժամկետ ժամանակահատվածում են ստանում իրավական կարգավորում, հատկանիշներին են նրանց ամրագրում հասարակության գիտակցության մեջ և անհրաժեշտության, սոցիալա-

կան արժեքների գիտակցումը, ինչը ընդունակ է նույնիսկ ձևականորեն փոխարինել իրավական համընդհանրությունը, որը սահմանվում է իրավական նորմերով:

Անմիջական ժողովրդավարության ինստիտուտների զարգացումը կարող է լինել և՛ էքստենսիվ, և՛ ինտենսիվ:

Նրանց էքստենսիվ զարգացումը նշանակում է և՛ Հայաստանի, և՛ Ռուսաստանի քաղաքացիների ազատության և ժողովրդավարական այն իրավունքների ընդլայնում, որոնք կապված են Հայաստանի Հանրապետության և Ռուսաստանի Դաշնության սահմանադրություններում և ընթացիկ օրենսդրություններում ամրագրման, Հայաստանի և Ռուսաստանի քաղաքացիների ազատության և ժողովրդավարական իրավունքների ավելի լայն շրջանակի, համընդհանուր ճանաչված սկզբունքների և միջազգային իրավունքի նորմերի ընկալման, դրանց իրացման և երաշխավորման մեխանիզմի ամրագրման և կատարելագործման հետ:

Անմիջական ժողովրդավարության ինտենսիվ զարգացումը ենթադրում է տեղական նշանակության հարցերի որոշման մեջ քաղաքացիների քաղաքական մասնակցության ընդլայնում: Առանց քաղաքացիների իրական ակտիվության զարգացման, առանց տեղական ինքնակառավարման իրացմանը մասնակցող անձանց կազմի մշտական ընդլայնման և նման մասնակցության արդյունավետության բարձրացման՝ տեղական ինքնակառավարման համակարգում անմիջական ժողովրդավարության բոլոր ինստիտուտները կմնան միայն ձևական, կրնոթագրեն ոչ թե հենց հասարակական-քաղաքական իրականությունը, այլ հնարավորությունները: Խոսելով անմիջական ժողովրդավարության ինստիտուտների ինտենսիվ զարգացման մասին՝ պետք է նշել տեղական ինքնակառավարման իրականացման մեջ քաղաքացիների քաղաքական մասնակցության ընդլայնման պլանում ժողովրդավարացման սահմանների առկայության մասին:

www.lawinstitute.am

¹ Տե՛ս Киров В.И. Парадоксы государственной власти в гражданском обществе. М., 1992. С. 14.
² Տե՛ս Ожье Ф. Суверенный гражданин. М., 1994. С. 26.
³ Տե՛ս Анре де Токвиль. Демократия в Америке. М., 1992. С. 66.
⁴ Տե՛ս Тихомиров Ю.А. Публичное право. М., 1995. С. 133.
⁵ Տե՛ս Общая теория права и государства / Под ред. В.В. Лазарева. М., 1996. С. 179.
⁶ Տե՛ս Общая теория права и государства / Под ред. В.В. Лазарева. М., 1996. С. 179.